

ЛЬВІВСЬКИЙ ТЕАТР «КОЛІЗЕЙ» - АРХІТЕКТУРНА «ЗІРКА» ЄВРЕЙСЬКОГО ТЕАТРУ

Гой Б. В.

Анотація. Стаття висвітлює історію та архітектуру Театральної споруди за адресою бічна вул. Сонячної (нині П. Куліша), 23 у Львові в контексті розвитку єврейської національної театральної культури на теренах Східної Галичини.

Ключові слова: єврейський театр, архітектура, проектування театрів, єврейство Східної Галиції.

Аннотация. Гой Б. Львовский театр «Коллизей» – архитектурная «звезда» еврейского театра. Статья освещает историю и архитектуру театральной постройки по адресу боковой ул. Солнечной (ныне П. Кулиша), 23 во Львове в контексте развития еврейской национальной театральной культуры на землях Восточной Галиции.

Ключевые слова: еврейский театр, архитектура, проектирование театров, еврейство Восточной Галиции.

Annotation. Hoy B. Lviv theater «Coliseum» is the architectural «star» of Jewish Theater. The article discusses history and architecture of the edifice situated on the side street Solnechnaya (now P. Kulisha), 23, Lviv, in the context of Jewish national theatrical culture in Eastern Galicia.

Key Words: Jewish theater, architecture, designs of theaters, Jewry of Eastern Galicia.

Вступ

Постановка проблеми.

Напевно всім відомий чудовий роман Шолом-Алейхема «Блукаючі зорі». Проте за пристрасстю почуттів персонажів цього твору, ми часто не помічаємо, що це не лише захоплююча історія мандрівних акторів, але й чудова пам'ятка, яка зберегла для нас феноменальне явище в світовій культурі – єврейський театр. А точніше – період його бурхливого розвитку на межі XIX – XX століть.

Мені ж, як досліднику цього феномену роман став особливо цікавим. І як для львів'янина, особливо приємно, що шлях персонажів, описаних Шолом-Алейхемом, не оминув столиці Галичини. І співець єврейського життя відкрив для мене колорит єврейського театру у Львові.

Сферою моїх наукових пошуків є не просто історія єврейського театру, а його вплив на архітектуру, на естетичну та об'ємно-просторову організацію будівель, пов'язаних з цим феноменальним явищем.

Східна Галичина була центром розвитку не лише української та польської національних культур, але й одним з центрів розвитку саме єврейської національної культури і, зокрема – театрального мистецтва. Це було обумовлене значною часткою єврейського населення в містах цього регіону. Вже з другої половини XIX ст. тут розвивалась активна гастрольна діяльність єврейських театральних труп з Литви, Польщі, Росії (в основному зі Східної України). А вже у 1889 р. був заснований стаціонарний єврейський театр. Ініціаторами його створення, а згодом і керівниками, були члени родини Гімпель.

Єврейська театральна діяльність в Східній Галичині не була обмежена лише Львовом. У Станіславі (Івано-Франківську) в міжвоєнний період працювало товариство ім. Гольдфадена. Його зусиллями в місті була створена театральна студія, що вирізнялась акторською майстерністю і якістю репертуару.

У Перемишлі в цей час успішно працював драмгурток «ЮВАЛЬ». Аматорські трупи та студії активно працювали в Коломиї, Тернополі, Дрогобичі. Ці театри та колективи привозили свої вистави в провінційні галицькі міста. А часом відвідували і центральні райони Польщі [1].

Найяскравіше і найширше цей культурно-історичний процес проявився столиці східної Галичини – Львові. За історично невеликий проміжок часу доля єврейського національного театру пов'язана з цілою низкою міських будівель та споруд. Це не лише обладнані для театрального дійства зали товариств та літні мобільні сцени для гастрольних театрів, але й дві спеціально збудовані театральні будівлі: «Єврейський театр» по вул. Гнатюка, 11 – теперішній Перший український театр для дітей і юнацтва та театр «Колізей», що знаходився на бічній вулиці Сонячній (тепер П. Куліша) в пасажі Германів (Hermanow) (до наших днів не зберігся).

З кінця XVIII ст. було споруджено ряд будівель єврейських громадських товариств, де вже обов'язково присутні театральні зали. Це зала у ремісничому товаристві «Яд Харузім», у будинку за адресою Бернштейна, 11 (тепер вул. Шолом-Алейхема), тут з 1897 р. працює Єврейська театральна корпорація. Також це зала у споруді товариства «Гвезда», за адресою Францисканська, 7 (тепер вул. Короленка). При товаристві навіть планувалось побудувати окремий будинок театру. У 1926 переобладнано саме під театральну залу і ряд кімнат будинку єврейської ремісничої молоді т. н. Академічного дому, побудованому у 1914 на теперішній вул. Ангеловича, 28. Неодноразово єврейськими театральними колективами використовувалось і приміщення «Народного дому» по вул. Театральній, 22 та «Казино де Парі» по вул. Рейтана, 7 та ін. [2].

А де ж саме, в яких будівлях, могли відбуватись події, зображені у «Блукаючих зорях»? Де ж Шолом-Алейхема прочитав афішу: «Грасмо дуже серйозну п'єсу «Дора, або Багатий жебрак» Шекспіра. Виправлено й поставлено мною, Альбертом Щупаком»? Це стало одним з найзнаменитіших жартів у романі. Біля Яд-Харузиму? Навряд. Туди «щупаків» і на дух не пускали: на сторожі була Корпорація. У Гімпля? Ніколи. Адже саме тут в свій час і відбулася прем'єра цієї п'єси, яку звичайно ж написав ніякий не Шекспір, а тим більше не Щупак, а актор, режисер і драматург А. Шліферштейн. Тоді лишаються Казино на Рейтана. Але щупаківським акторам були явно не по кишенях такі майданчики. Та й публіка, що відвідувала їхні вистави, сама б туди не пішла. Тоді де?

На думку львівського дослідника історії та драматургії єврейського театру Львова Т. Степанчикової вони могли відбуватись у шинку Бомбаха. Якраз там і міг бувати Шолом-Алейхем. Тим більш, що до вулиці Берка Йоселовача від того будинку № 1 по вулиці Котельній, де жив письменник перебуваючи у Львові, було насправді до десяти хвилин ходу [3].

Проте, був і інший зал, де на догоду смакам глядачів з Передмістя, й могли повісити таку афішу, більше схожу на анекдот, ніж; на театральну рекламу, де в неймовірному поєднанні сплелися імена Шекспіра і Щупака.

І саме він, на думку автора статті, чи не найбільше відповідає простору, описаному Шолом-Алейхемом.

Мова йде про величну споруду у провулку Берка Йоселовача (Куліша, 23-26), де два заможні єврейські підприємці побудували свій торговельний центр – Пасаж Германів. А далі у 1901 р. вони ж, патріоти єврейської культури, фондували реконструкцію однієї зі своїх виставкових будівель – «Павільйону Матейка» – на театр «Колізей» [4].

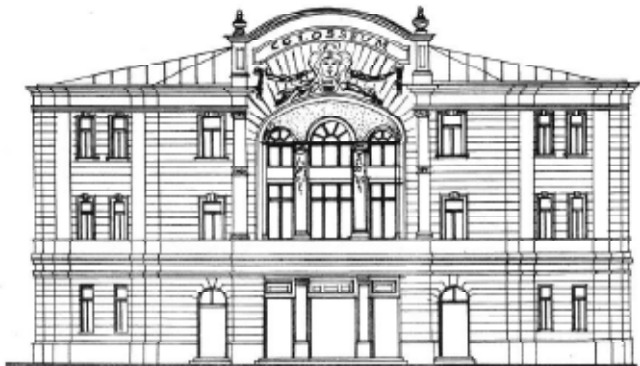
Знаний пізніше, в 30-х роках, як міський театр «Новості», «Колізей» знаходився на бічній вулиці Сонячній (тепер Куліша) в пасажі Германів. Назва пасажу походила від родини Германів. Саме Абрахам і Яків Германи фінансували реконструкцію так званого «Павільйона Матейки», зведеного для крайової промислової виставки 1894 р. під видовищну споруду. В реконструкції й чисельних добудовах, остання з яких відбулася у 1928 р., брали участь декілька архітекторів та будівничих, серед яких слід згадати Аллена Лагожа та Артура Шлейна, а також Едварда Скавінські (*рис. 1*).

Основна частина дослідження.

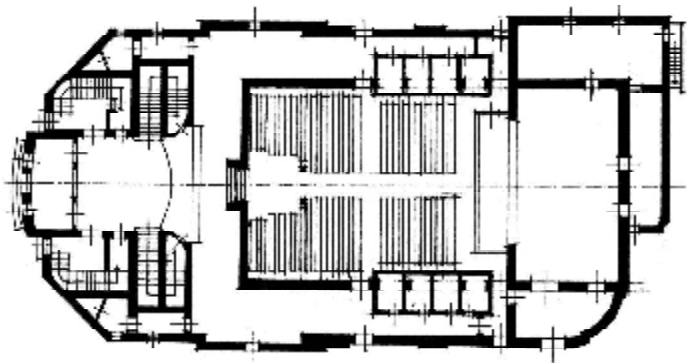
Театр «Колізей» був побудований на початку ХХ ст., коли у Львові збільшується не тільки кількість театральних колективів, – (понад сто театральних товариств і хорів), а й виникають нові пристановища Мельпомени. Багато з них розмістилися у львівських пасажах – Міколяша, Гаусмана, Германів, Антоніоні. Це казино «Чеська Бесіда», «Академічна читальня», «Фотопластикон», що став першим львівським кінотеатром, серед них і театр «Колізей», – він стає другим після Великого театру і за місткістю, і за популярністю. (інший великий театральний майданчик Львова – Театр Скарбка в той час виконує функції міської філармонії) [4].



а



б



в

Рис 1. Будівля театру «Колізей» (зруйнована у роки Другої світової війни):
а) загальний вигляд; б) фасад (прорисунок архівного креслення автором);
в) план першого поверху (прорисунок архівного креслення автором)

Сама назва – «Колізей» (в перекладі з латинської – «велетенський») асоціюється із славетною римською спорудою. Для масштабу міста назва цього театру не є гіперболізованою, бо він міг вмістити 1054 глядача. В архітектурі театру відчувається подих епохи, в якій панувала сецесія. Але риси модерну можна простежити лише в центральному ризаліті, виступаючий об'єм якого плавно переходить у високий аттик. Решта стін, крім цокольного поверху, який мав рустовку, позбавлені будь-яких оздоб і, скоріше за все, були облицьовані вапняковими плитами. Центральна частина мала характерний для стилю фантазійний викрій віконних прорізів в поєднанні з ліпними рослинними мотивами.

В цілому споруда, що мала нагадувати театр, знаходилася в складній архітектурній ситуації закритого простору подвір'я, затиснутого з усіх сторін будинками. Інтер'єр театру декілька разів змінювався і пройшов еволюцію від ярмаркового до ярусного театру. Партер став прямокутної форми з проходом по головній повздовжній осі, а яруси, ложі, хоча й мали циркульний крій, були жорстко вмонтовані в прямокутний план несучих стін. Розбудова сценічного комплексу завершувалася невеликими кімнатами-кишенями справа і зліва від portalу, оркестровою ямою при червоній лінії, неглибоким трюмом [5].

Театр мав постійну публіку і був вельми популярний. В «Колізеї» проходили не тільки драматичні вистави, але й шоу з номерами жонглерства, еквілібристики, гумору, тобто вистави, на яких тепер спеціалізуються виключно театри естради. Літом, під час спеки, трупа працювала в прилеглому садку на взірць віденської «Венеції». Вистави йшли кожного дня без вихідних, а в неділю і в святкові дні – по два рази. Як писалося в путівнику по місту, кожної п'ятниці у «Колізеї» відбувалися «High-life» – вистави для вищого товариства. [4].

Перша згадка про використання «Колізею» як театрального майданчику датована 1911 роком – поліція видає дозвіл на її експлуатацію Абрахаму Гельдману, який привіз до Львова різноманітну естрадну програму: солоспіви, танці, скетчі, гімнастичні вправи, акробатичні та інші номери розважального жанру [6].

Театр часто перебудовується та змінюється, причиною ймовірно було те, що він фактично не мав постійного господаря (Якуб Герман часто хворів) [7], переходячи від одного до іншого орендаря, а тому театр руйнувався: гастролерам, котрі тут часто змінювалися, було байдуже до свого тимчасового притулку. Потім у велетні «Колізеї» було відкрито кінематограф. Далі знову перебудова: кінозал переобладнали під зал театрального. На його сцені виступають заїжджі естрадні групи, групи єврейських пересувників-гастролерів... [8]. З 1912 року Кальман Ебель довго добивається у міської влади та «дирекції поліції» дозволу відкрити у приміщенні «Колізею» другий стаціонарний єврейський театр. Кальман Ебель, походженням з Перемишля, має досвід і антрепренера, і режисера, бо керував там, у Перемишлі, театром, де здійснив постановки класичних творів: «Уріель Акоста» К. Гуцкова, «Гамлет» та «Венеційський купець» В. Шекспіра, «Розбійники» Ф. Шіллера. Ебель навіть представив списки акторів, які уже проживають у Львові в готелі...

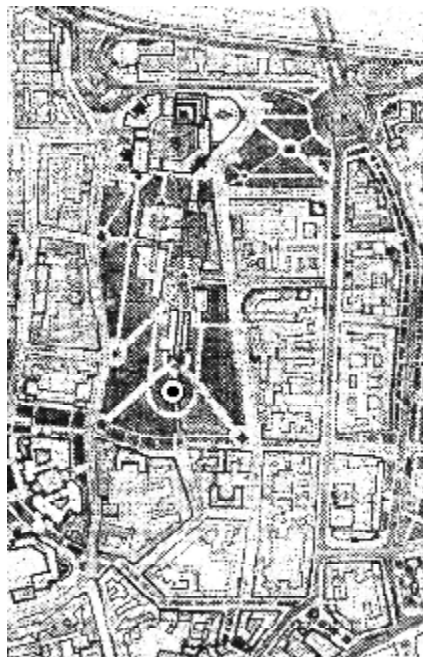
*a**б**б*

Рис. 2. Територія, де знаходився театр «Колізей»: а, б) фото фіксація ділянки (існуючий стан); в) фрагмент проекту генплану м. Львова, в якому запроєктовано відпочинково-парковий комплекс на місці сучасного Скляно-дзеркального заводу

Але чиновники з намісництва йому відповідали, що театр аварійний і сцена не відповідає протипожежним нормам. А тому щодо ліцензії – відмовити. А тим часом театр продовжував функціонувати, і різні заїжджі трупи й надалі збирали свій «врожай».

Так з 1930 тут працює колектив «Маски». Він був стабільним і завзятим. Ним опікувався режисер Генрик Люфт, який був послідовником Молодіжного авангардного театру з Варшави. І творчій молоді, що гуртувалась навколо нього, було цікаво. За роки свого існування колектив добився певних успіхів і в опануванні майстерністю актора. Декілька разів на рік гурт «Маски» винаймав для себе сцену «Колізею» й виставляв свої роботи на суд єврейського глядача у Львові [9].

Лише за поляків у ХХ ст. тут утворився постійнодіючий театр оперетки «Новосці» (який навіть у 30-х роках виступав з виставами єврейською мовою).

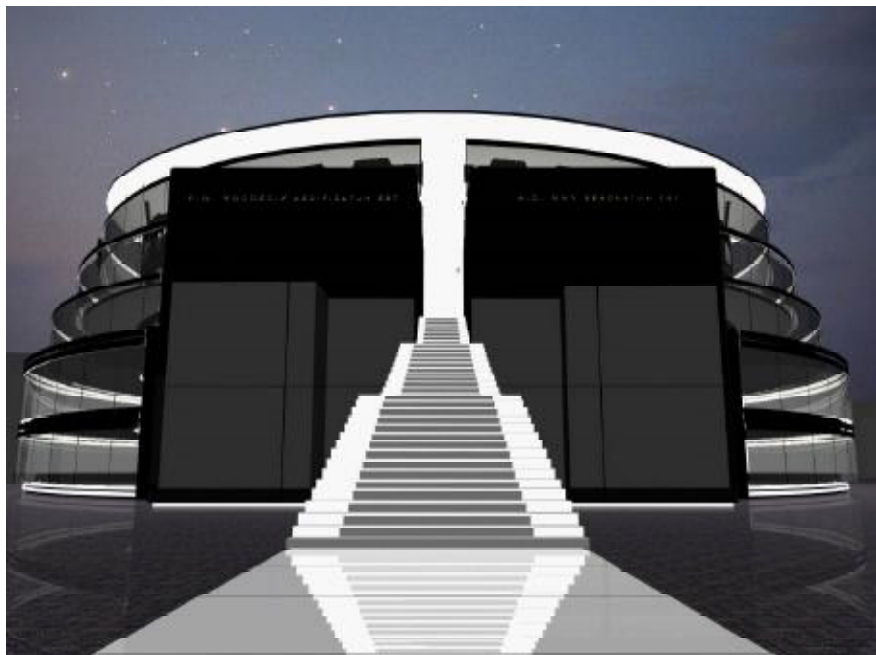
В Театрі «Новосці» працювали талановиті режисери: М. Рубін поставив в сезон 1931/32 «Крупний виграш» Шалом-Алейхема, З. Турков реалізував в 1936/37 постановки «Шоп» Х. Лейвіка, «Блукаючі зорі» за Шалом-Алейхемом та ін. З 1937 на підмостках Театру «Новосці» відбулись перші вистави дитячого театру «Театер фар югнт», організованого Кларою Сегалович. Перший сезон цього театру відкрився виставою «Чарівниця» за А. Гольдфаденом.

Активно брали участь в роботі цього театру актори-емігранти з нацистської Німеччини. Так Маргот Клойзнер, в сезон 1937/38, при підтримці сіоністських кіл Польщі організувала тут Театр «Ідише націонале біне» («Єврейська національна сцена»). До постановок його вистав були залучені першокласні німецькі режисери-євреї, які знайшли тимчасовий притулок у Львові – Л. Ліндберг, М. Мейнхарт та ін. [10].

У 1938-1939 рр. саме у приміщенні Театру «Новосці» дав ряд вистав Єврейський художній театр з Варшави – «VІKT». В місті навіть була організована громадська рада, щодо вкорінення «VІKTу» у Львові на постійній основі. Іда Каміньська – керівник театру приїздить до Львова з новими своїми акторами. У Фріца Клейнманна замовляє декорації та ескізи костюмів до вистав «Овече джерело» (Шенс-квал) за Лопе де Веґою, «Х заповідь» (Цейн геботн) та «Бродер Зінгер» за А. Гольдфаденом, «Суре Шейндл з Єгупеця» (Суре Шендл фун Єгупець) за І. Латайнером [1]... Її приймають із захопленням. Цей сезон стає для шанувальників єврейського театру у Львові одним з найобнадійливіших.

З встановленням радянської влади у Львові єврейський театр не зупинив своєї роботи. Але умови змінюються докорінно. Усі національні колективи, що працювали в місті та його околицях об'єднуються в державні колективи. Так, на основі театру Гімпля створюється і Державний єврейський театр. Адміністративним директором погодився стати відомий імпресаріо і колишній актор трупи Гершон Рот [3]. Театр вирішили назвати іменем Шолом-Алейхема.

Оскільки нове приміщення цього театру на Ягеллонській, 11 ще не було побудоване, грати вирішили на Сонячній, 23 – тобто на сцені саме «Колізею», який у цей час стояв порожнім. Тут і було відкрито 16 жовтня 1939 р. перший

*а**б*

*Рис. 3. Проект нового театру «Колізей» у Львові (Автори: В. Проскураков, Б. Гой, Д. Ярема. Кафедра ДАС Інституту архітектури НУ «Львівська політехніка»):
а) вигляд з вул. П.Куліша; б) загальний вигляд - трансформація залу*

сезон поставою за твором І.-Л. Переца «В кайданах» (Ін пуліш ойф дер кейт) в режисурі Генрика Люффа.

Художнім ж керівником цього колективу стала Іда Камінська, що в цей час теж іммігрує з окупованої Варшави до Львова.

Навесні 1940 року наказом уряду було ліквідовано Єврейський державний театр у Дніпропетровську. Його «особовий склад» тим же наказом передислоковано до Львова для «підсилення» львівської трупи. Тут акторів автоматично зарахували до складу місцевого державного театру, не замислюючись, потрібні вони тут були чи ні [3].

Трупа стала не просто важкокерованою, але перевантаженою. Саме ця подія стала причиною того, що Єврейський театр так і не повернувся у вже добудоване приміщення Нового єврейського театру, спроектованого архітектором Даніелем Кальмусом. Обласне управління у справах мистецтв вирішило це приміщення на Ягеллонській, 11 віддати театру польському, єврейський же залишили на Сонячній, 23, тобто в аварійній споруді «Колізею».

Упродовж літа трупа пристосовувала приміщення на Сонячній, 23 до своїх потреб. Перебудували сцену, переробляли до нових масштабів декорації. Правда, в аналогічному стані перебували майже всі львівські театри. Так, наприклад, приміщення українського було на ремонті – ту руїну, яку він дістав у спадок (колишній театр Скарбка), перебудовували докорінно. В липні готовою була лише сцена, де встановили обертове коло діаметром 15 метрів, заглибили «кишені», «втягнули» висоту та глибину... Та кінця ремонтів не було видно. А сезон у новому приміщенні збиралися відкривати 1 листопада 1940 року.

Але прийшли буремні роки Другої світової. Єврейське населення Львова ізолюється. Театр переноситься у гетто, а згодом разом з численними акторами і режисерами, драматургами та сценографами згорає у пеклі «Яновського концтабору».

На жаль, у 1941 р. і споруда «Колізею» зруйнована окупаційними німецькими військами.

А вже у мирний час місце, де колись знаходився цей величний театр, було долучене до території Скло-дзеркального заводу, який розмістився поруч, – здавалось, споруда назавжди була втрачена для культурного життя міста.

Але у коловороті історії завжди є місце поверненню життя усьому найкращому, що в ній було.

Так, після затвердження у 2002 р. концепції нового генерального плану м. Львова, за яким було запропоновано винести з центральної частини міста усі промислові об'єкти, було створено ряд пошукових проектів, які пропонували відродити театр «Колізей» за архівними кресленнями. До наших днів збереглися оригінальні авторські креслення та старі фото, які дають досить детальне уявлення про архітектуру споруди. Але ті ж архівні креслення та багаточисленні історичні матеріали, про які багато сказано і у цій статті, показують, що споруда неодноразово змінювалась та перебудовувалась (тільки зафіксованих документально таких перебудов – більше 8-ми). А тому є логічним запитання: що ж саме слід відбудовувати? Більше того

містобудівельна прив'язка історичної будівлі «Колізею» абсолютно не відповідає існуючому урбаністичному середовищу. Колись це був затиснений між житловими будинками внутріквартальний простір, а тепер досить велика територія, зайнята будівлями заводу (рис. 2).

Враховуючи умови, творчий колектив Інституту архітектури, який очолив доктор архітектури, проф. В. Проскураков, в складі якого був і автор цієї статті, розробив пошуковий проект нового театру «Колізей», який би відображав своєю архітектурою складну, багатогранну історію споруди, а також і сучасні ідеї використання театральньо-видовищного простору. Даний проект показує новий погляд на архітектуру історичного об'єкту, що формується наново в нових історичних та містобудівельних умовах. Його образ – комплекс візуальних знаків та символів, об'ємно-просторових вирішень та підходів, що максимально зображають його зв'язок з історичним об'єктом, з розвитком єврейської культури, зі Львовом. Але при цьому внутрішній театральний простір вирішений так, щоб у ньому можна було організувати будь-яке сучасне театральне дійство. Була також розроблена така містобудівельна прив'язка цього нового театру, яка забезпечила б йому головну роль у новому культурно-розважальному центрі середмістя Львова, запланованого на території, що тепер займає завод. Автори переконані, що саме такий об'єкт надав би поштовх для відродження культурно-мистецького життя у цій частині Львова (рис. 3).

Висновки. Життєвий літопис львівського театру «Колізей» – одної зі споруд, пов'язаної з «блукуючими зорями» єврейського театру, нині вивчений і навіть створені передумови для його відродження. Але як ще багато подібних будівель в Україні, історія яких довгий час замовчувалась з ідеологічних міркувань, і в наші дні вже просто забута. Залишається хіба що сподіватись, що ця стаття приверне увагу дослідників не лише до вивчення історичних фактів, але й до справи повернення Україні архітектурних «зірок» її багатонаціональної культури.

Примітки:

1. Вайс А. Идишский театр в восточной Галиции 1939-1941 гг. // Страницы истории еврейского театра в Галиции. Сборник статей. – Львов, Хэсэд-Арье, 2002. – С. 38-46.
2. Гой Б. В. Архитектура мережі єврейських театральньо-видовищних будівель і споруд кінця ХІХ – поч. ХХ століть в містах України. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: науково-технічний збірник / Гол. ред. М. М. Дьомін; редкол.: В. І. Єжов, Г. І. Лаврик, А. П. Мардер та ін. – К.: КНУБА, 2004. – Вип. 13 – С. 6-10.
3. Степанчикова Т. Історія єврейського театру у Львові. «Крізь терни до зірок!» – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 367 с., іл.
4. Проскураков В. І. Архитектура українського театру. Простір і дія.: Монографія. – Львів. В-во НУ «Львівська політехніка», 2001. – 564 с.
5. ДАЛО, фонд 2, опис 2, справи № 4615-4617.
6. ЦДІА у м. Львові, фонд 146, опис 8, справа № 1277, аркуш 10.
7. ДАЛО, фонд 110, опис 5, справи № 80-81.
8. ДАЛО, фонд 1, опис 52, справа №16, аркуші 64-73.
9. ДАЛО, фонд 110, опис 1, справи № 116, аркуш 207.
10. Театр // Краткая еврейская энциклопедия. Том 8 / под ред. Иухона Оран. – Иерусалим: Общество по исследованию еврейских общин, Еврейский университет в Иерусалиме, 1996. – С. 786-913.